

شعر التوسل عند تادروس ابو العافية- دراسة تحليلية
שירת הבקשות אצל טדרוס אבועאפיה- עיון אנליטי

ا.م. د محمد علي حميد

- جامعة ديالى _ كلية الهندسة

Dr. Mohammed Ali Hameed

University of Diyala - College of Engineering

المستخلص

يعتبر الشاعر اليهودي تادروس ابو العافية من ابرز شعراء اليهود الذين ذاع صيتهم في فترة العصر الوسيط في اسبانيا المسيحية ، حيث كتب في مختلف المواضيع والاغراض الشعرية سواء كان منها الديني كاشعار الحب والغزل والمديح والثناء والفخر ، او الشعر الديني كاشعار البيوطيم واشعار التوسل التي كانت علامة بارزة في شعره، ورغم ان الشاعر عاش في فترة الحكم المسيحي لاسبانيا بعد انحسار الحكم الاسلامي عنها حتى عُرف عنه أنه شاعر البلاط الملكي في عهد الفونسو العاشر الا ان شعره حسب رأي النقاد كان يعد بمثابة امتداد للشعر العربي في الاندلس، وكان من ابرز مؤلفاته الشعرية حديقة الامثال الذي يقع في ثلاثة اجزاء، وقد حوى هذا المؤلف على العديد من الاشعار في مختلف الاغراض منها اشعار التوسل ، لذا فقد تناول هذا البحث دراسة تحليلية لجملة من القصائد حيث سلط الضوء على اهم الاساليب اللغوية والفنية او الازان التي اعتمد عليها الشاعر في ابراز مواضيعه ، بعد ان قدم لمحة عن هذا الشاعر وابرز نتاجاته واعماله الادبية ولمحة عن التطور التاريخي لشعر التوسل وما هي ابرز تقسيماته والمواضيع التي كتب فيها التوسل ومن ثم ختم البحث باهم الاستنتاجات التي توصل اليها البحث والله ولي التوفيق.

תקציר

המשורר טדרוס אבועאפיה נחשב מהמשוררים העבריים המפורסמים בתקופת ימי הביניים בספרד הנוצרית, כתב הרבה מהשירים ובכל סוגי או נושאי השירה הן החילוניים כמו: שירי האהבה, חשק, שבח , קינה, והתפארת, והן הלטורגיים כמו: שירי הפיוטים והבקשות, שנחשבו תכונה בולטת בשיריו. על אף פי שהמשורר חי בתקופת השלטון הנוצרי בספרד אחרי השלטון האסלמי ונודע שהוא משורר החצר בתקופת המלך אלפונסו העשירי, אך לפי דיעותם של

המבקרים שירתו נחשבת כעין המשכה לשירה הערבית בספרד, אחד חיבוריו השיריים המפורסמים ביותר " גן המשלים" המורכב משלושה חלקים ,ספר זה מכיל את כל נושאי השירה ממנם שירי הבקשות, לכן במחקר זה טיפלנו בכמה משירי הבקשות שלו ,ושפכנו את האור על השיטות והסגנונים הלשוניים והטכניקיים או המשקלים שהשתמש בהם המשורר לשקף את נושאו ,לאחר שהציגנו רקע הסטורי על המשורר ויצירותיו הספרותיים והתפתחות שירת הבקשות וחלוקתה והנושאים שכתב בהם ובאחרונה נחתם המחקר במסקנות החשובות ביותר שהגיע להם המחקר.

Abstract

Jewish poet Tadros Abu Alafia is one of the most prominent poets of Jews who became famous in the medieval period in Christian Spain, where he wrote in various subjects and poetic purposes, whether the secular poetry as love, spinning, lamentation, praise or pride or religious poetry as well as begging poetry, which was a landmark in his poetry The poet lived in the period of Christian rule of Spain after the decline of Islamic rule from them until he was known as the poet of the royal court during the time of Alfonso X, however, according to critics, his poetry was an extension of Arabic poetry in Andalusia , one of his most prominent poems is the Hadeqat ALamthal, which is contain three parts .This book contains many poems in various purposes, including the notice of begging, so this research dealt with an analytical study of a series of poems, where highlighted on the most important linguistic and artistic methods and poetic weights on which the poet relied, after he gave a glimpse of this poet and the most prominent p literary works and a glimpse of the historical development of the poetry of begging and what is the most prominent divisions and topics in which he wrote and then seal the most important conclusions reached by the research

שאלת המחקר:

מחקר הזה מטפל בנושא שירי הבקשות אצל המשורר טדרוס אבואלעאפיה ,ומה הם הנושאים שכתב בהם המשורר את שיריו ,אך הוא מטפל בשיטות או הסגנונים הלשוניים או הטכניקיים שהשתמש בהם המשורר.

מטרות המחקר:

- 1- לשפוך את האור על המשורר טדרוס אבועאפיה ויצירותיו הספרותיים והתנאים שחי בהם.

2- לדון ברקע ההסטורי של שירת הבקשות והתפתחותה בשירת ימי הביניים ומהם הנושאים שנסתוגו ממנה.

3- לשפוך את האור על שירי הבקשות אצל המשורר טדרוס אבועאפיה מבחינת הנושאים שטיפל בהם או המשקלים והשיטות או הסגנונים הלשוניים שהשתמש בהם המשורר.

חומר ושיטת המחקר:

במחקר הזה השתמשנו בכמה משירי הבקשות של משוררי ימי הביניים, שכתבו שיריהם לפי המשוררים הערביים, יתר על כמה משירי הבקשות של המשורר טדרוס אבועאפיה.

שיטת המחקר היא אנלטיק-נסתמכה על ניתוח כמה משירי הבקשות מבחינת הלשון או הסגנון או מבחינת האמצעים הטכניים שהשתמש בהם המשורר.

הקדמה

כשידוע ולפי דיעותם של המבקרים, השירה הברית עברה בכמה שלבים, ובכל שלב הייתה מושפעת במדת השלב שחיה בו, לפיכך השירה זו הייתה מחולקת לשלושה חלקים: התנכית, שירת ימי הביניים, והמודרנית, השירה התנכית הייתה בדרגה הריאשונה שירה לטורגית ומבלי משקל או חרוז כי אם נסתמכה על הרתמוס. אחרי הפתיחה הערבית האסלמית לספרד התחיל דור חדש של השירה העברית נקרא שירת ימי הביניים אל תור של זהב; המשוררים העבריים הזניחו את כללי או עקרוני השירה התנכית ואימצו את השירה הערבית הן מבחינת הצורה או מבחינת התוכן, כלומר לריאשונה המשוררים העבריים התחילו לכתוב את שירותיהם לפי המשקלים הערביים המיוסדים לפי התנועות והיתדים, יתר על זה הם אימצו לריאשונה את הנושאים שכתבו בהם המשוררים הערביים, לריאשונה הם התחילו לכתוב בנושאים חילוניים כמו: אהבה, טבע, קינה, תפארת, יין, מלחמה, חשק וכיוצא באלה, השפעה זו נמשכה אף לאחר סיום השלטון האסלמי על ספרד ותחלת השלטון הנוצרי, ואחד המשוררים העבריים המפורסמים שהופיעו בתקופה זו, היה המשורר טדרוס אבועאפיה, שגדל ונתפרסם בחצרו של המלך אלפונסו העשירי וכתב בכל נושאי השירים, לכן כונה ב"משורר חצר המלך". רוב המבקרים מסכימים ששיריו נחשבו כעין המשכה לשירה העברית בספרד האסלמית. במחקר זה טיפלנו בשירת הבקשות אצל המשורר כעיון אנלטי, ולפיכך המחקר היה מחולק לשלושה חלקים, בחלק הריאשון דיברנו על חייו של המשורר ורוב יצירותיו המפורסמים ביותר, אף על דיעותם של המבקרים הבולטים בו, תנאי חייו, ואילו בחלק השני, הקדימנו רקע הסטורי על התפתחות שירת הבקשות עם השוואה לשירת הבקשות אצל המשוררים הערביים, החלק השלישי היה כעין עיון שימושי לשירת הבקשות אצל המשורר טדרוס אבועאפיה, מבחינת הנושאים שכתב בהם, הסגנונים הלשוניים או המלציים, המשקלים שהשתמש בהם המשורר, באחרונה אני

מקווה שיזכה המחקר זה ברצונכם ויהיה כלבנה ליד הלבנות האחרות שטיפלו במשורר זה או בשירת ימי הביניים.

1- חייו של טדרוס אבולעאפיה:

הר' טדרוס יהודה הלוי אבולעאפיה, נולד שנת 1247 בטולדו, בן למשפחה מכובדת ומפורסמת באזרח ובאפריקא⁽¹⁾, הוא קיבל חינוך טוב, בגיל צעיר התלווה אל פמליתו של איש החצר דון יצחק בן צדוק חוכר המסים, הוא החל לחבר שירים מנעוריו, כשרונו סייע לו להתבלט בחבורה שהתסופפה בחצרו של המלך אלפונסו העשירי (1252-1284) המכונה החכם⁽²⁾, שליט שזכה לתואר זה בהיותו בעל כשרון ספרותי בעצמו, ומפני שעודד ככל יכולתו את חיי התרבות בארצו כנראה הוא היה משורר, מוסיקאי, תוכן ומשפטן, ואף הקיף עצמו טרובדורים שנהנו לחצרו גם מחוץ לארצו⁽³⁾. תקופתו של המלך זה מסמנת שיא בהתפתחות התרבותית של ספרד הנוצרית, בעל כשרון ורב ידיעות קירב לחצרו משוררים ומלומדים ממינים שונים, בני ספרד ובני חוץ: נוצרים, מוסלמים, ויהודים, ויש מקום לומר, שלא היה מלך ספרדי נוצרי לפניו שהשתמש בכל כך הרבה משכילים יהודים, עוד יותר מאנשי הרוח, הצליחו בחצר המלכות אנשי הכלכה, הואיל ולא היו די סוחרים נוצרים בטולידו, נודעה חשיבות יתירה למומחים בעסקי כספים שבין יהודי העיר, ולפיכך נטלו הללו מקומות חשובות בהנהלת המדינה, וכן הוטל על אחרים מהם לעסוק בגביית מסים, או לספק בגדים, נשק ומזונות לצבא, לפעמים הגיעו אנשי כספים אלה לעושר מופלג, אלה שבדרך כלל לא נהנו ממנו זמן רב מפני הרפיפות שבמעמדם⁽⁴⁾. המבקרים אף מגלים באישיותו של אלפונסו, פתיחה של תקופה חדשה בצפון ספרד הנוצרית, אישיות זו שבני דורו כבר העניקו לו הכינוי "חכם", חיבר יותר מארבע מאות שירי תזמורת למריה הקדושה, שבהם

(1) אנסיקלופדיה אוצר ישראל, הוצאה חדשה עם הוספות, צירום לוחות ותיקונים, 1952, עמ' 21-25.

(2) להרבה של פירוט ראה: בער יצחק, מחקרים ומסות בתולדות עם ישראל, החברה ההיסטורית

הישראלית, כרך שני, 1986, ירושלים, עמ' 21-55.

(3) ראה: חיים שירמן, תורת השירה הספרדית בספרד הנוצרית ובדרום צרפת, ערך, השלים וליווה

בהערות עזרא פליישר, האוניברסיטה העברית, מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח

ירושלים, 2010, עמ' 363.

(4) אוסנת לוטבק, הזמן בשירתו של טדרוס הלוי אבולעאפיה, מעמקים, כתב עת וירטואלית לספרות

ואמנות, גליון מס' 6, 2007, עמ' 1.

הוא מתאר אותה באישה נחשקת ומפתה^(ז). מבין המשוררים המפורסמים שפעלו בחצרו של אלפונסו העשירי מלך קסטיליה, שכמו הזכרנו לעיל קירב אליו חכמי מדע מבני שלוש הדתות ; פעל המשורר טודרוס אבולעאפיה בסגנונם של המובהקים שבמשוררי ספרד המוסלמית, אלא שתופעות מעין זו היו נדירות וחריגות למדי^(ח) כמובן בחצרו של המלך אלפונסו העשירי, נפגשו הרבה מחכמים ומלומדים משלוש הדתות : הנוצרית, היהודית והמוסלמית, ושלוש השפות: הערבית, הלטינית והעברית יוצקות את תוכניהן לשפה החדשה הקסטילית^(ט) לפיכך היו לו קשרים הדוקים עם רבים מגדולי זמנו, אנשים שמילאו תפקידים נכבדים בכלכלה, בפוליטיקה ובחיי החברה של מלכות קסטיליה, כמותם גם טדרוס שאף לעלות ולהצליח^(י). כך המשורר היה בן לאחת המשפחות המכובדות של הקהילה היהודית דאז ושמש חצרן בתפקיד כלכלי מרכזי של מלכים אלפונסו העשירי, בנו סאנצו הרביעי ואף האינפנטי (יורש העצר) דון אנריקה, דודו של המלך^(יא). אביו של טדרוס מת עליו בילדותו וחינוכו הוטל על אמו האלמנה^(יב) כך אבותיו היו שרי תורה ושרי מלוכה ואף הוא הלך בעקבותיהם. מלבד עברית ידע גם ערבית כהלכה, קהילת טולידו הייתה אז למרכז החיים התרבותיים והפוליטיים של יהודי קסטיליה, בטולידו ישבו בני המשפחות המפורסמות שברחו בזמנם מחרב המראבטים והמוחדים, ובחוכמתם שירתו את מלכי קסטיליה במשא ומתן הדיפלומטים עם הערבים ובארגונם של כספי המדינה^(יג).

כמובן חייו של טדרוס היו מלאים הרפתקאות, ידעו הרבה עליות ומורדות, בשנת 1279 המלך אסר את כל גובי המסים וממנם דון יצחק, שנדון למיתה בתיליה, וכשנשללה ממנו טובת המלך הגיע גם לישיבה בבית הכלא, ובשנת 1281* נשתחרר ממאסרו ונשתנה מזלו שוב

(ז) ראה: אביבה דורון" לבבי קח לך מטה לשונך – טדרוס בן יהודה אבולעפיה – משורר עברי בצומת של השפעות "מחקרי ירושלים בספרות העברית, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1980, עמ' 469.
(ח) יוסף טובי, השירה העברית בארצות-מזרח לאחר המזרח לאחר הגירוש, פעמים 26, 1986, עמ' 31.
(ט) אביבה דורון, משורר בחצר המלך טדרוס הלוי אבולעפיה, שירה עברית בספרד הנוצרית, תל אביב, 1990, עמ' 46.

(י) חיים שירמן, תורת השירה הספרדית בספרד הנוצרית ובדרום צרפת, שם, עמ' 366.
(יא) שולי י. ביטון. שירת האהבה של טדרוס בן יהודה הלוי אבולעפיה בין המשך לחידוש, מעמקים, גיליון 56 אפריל 2015, עמ' 2.
(יב) א.מ. הברמן, כתבי דוד ילין, בשבעה כרכים, (כרך שלישי, לחקר השירה העברית בספרד), כינס, הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1975, עמ' 246.
(יג) (قصي نبيل عبد الكريم, משורר בספרד הנוצרית טדרוס אבו אלעאפיה, مجلة الأستاذ, جامعة بغداد, كلية التربية ابن رشد, العدد ٢٠١٢ لسنة ٢٠١٢, ص 335.

* בימי אלפונסו הושם פעמים אחדות בבית האסורים ואת רכושו החרימו. מאסרו האחרון היה כנראה ביום השבת ה' אלפים מ'א (19 ינואר 1281) יחד עם רבים מראשי העדה אשר רבים מהם הומתו, והוא היה בין אלה שנשארו בין החיים אך רכושו הוחרם והוא הודח ממשרתו (ארה: א.מ. הברמן,

לטובה, בשנת 1289 הוא נזכר בין מוכסי המלך סאנצ'ו הרביעי ועל משרה שלו שמר יותר מעשר שנים⁽¹²⁾. לפי המקורות העבריים, בינואר 1281 נתפסו פתאום רוב הנכבדים היהודים מקאסטיליה והושמו במאסר. המלך תבע בעד פדיון נפשם סכום של 4,380,000 זהובים, ויחד עם זה דיברו על לב האסירים שימירו את דתם, וגם טדרוס המשורר ישב אז בבית כלא, והוא נזדמן עם פושעים פלילים נוצרים, בזמן ישיבתו בתוך האספסוף ובשעות יסוריו הקשים נתעוררו בקרבו כוחות טמירים, בבית הכלא היתה שהות בידו לחבר שירים הרבה מאוד, ובהם נתן ביטוי מלא לדאגותיו ולתקוותיו⁽¹³⁾.

במשך הזמן התקווה התאוששה בלבו של טדרוס כשנתקל באחד קרוביו והוא טדרוס בן יוסף שהיה האיש היהודי היחיד שיכל לשמור על תפקידו בחצרו של המלך, המשורר טדרוס כתב שיר ארוך אל קרובו זה והוא מתחנן בו שיכתוב אל המלך לשחרר אותו ממאסרו, ובשירם אלה שהיו בצורת מכתבים טדרוס עשה בכל מה בשיכולותו להיות חופשי הוא ושאר היהודים שהיו בכלא עד שנפטר המלך, ובשעה זו יצא טדרוס ממאסרו, מזלו הרע נשתנה לטובה פעם אחרת; בשנת 1289 לספרייה ותחת שלטונו של המלך סאנצ'ו הרביעי נמנה לפקוח על מסי הממלכה ונשאר בתפקיד זה כיותר מעשר שנים, בתקופה זו הוא תפס מקום חשוב וחיוני בחצרו של המלך סאנצ'ו הרביעי, יתר על זה הוא היה המעודף אצל המלכה מריא די מולינה, אף הוא היה מבין הקבוצה אשר הלכה לבקר את המלך הצרפתי אלפונסו העשירי⁽¹⁴⁾.

כבן שבע עשרה שנה, היה טדרוס אבולעפיה בגמרו את חמש מאות ושני הבתים בשירי צמודיו היפים אשר קראם בשם "שירי המעלות", ובענוותו הוא אומר:

שִׁיר מַעְלוֹת נִקְרָא וְלִי הַשִּׁיר אֲנִי טְדְרוֹס אֶכָּל הַמַּעְלוֹת לְשִׁלְמָה

צריך להגיד, כי המשורר טדרוס היה אחד "המאסיפים" למחנה המשוררים העבריים הגדולים שבתקופת ספרד המזהירה ולשיריו אכן ישנו האופי הבולט של שירי "מאסף", שירים

כתבי דוד ילין, שם, עמ' 247).

(12) אוסנת לוטבק, הזמן בשירתו של טדרוס הלוי אבולעפיה, מעמקים, שם, עמ' 2.

(13) חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, מבחר שירים וספורים מחורזים ערוכים ומבוארים, בצירוף מבואות מפתחות וציורים, ספר ראשון חלק א, ממנחם אבן סרוק עד יהודה אבן בלעם, מוסד ביאליק, ירושלים, 2006 עמ' 415.

(14) Moses Gaster, 'the garden of Apologues and saws' don tadros abo Alafia' London E 'Goldstone '1926'pp'704.

אשר על מחברים אומר המאסף אחריו: הנה אנחנו פה היום מלקטים שכחת שבליהם (של המשוררים הקודמים) ומזנבים נחשליהם ויום ולילה נרוץ במעגליהם ונגיע ולא נגע אליהם⁽¹⁰⁾. טדרוס היה משורר פורה, ניכר כי היתה לכתובה מקום מרכזי באישיותו ובחייו, ודומה כי הוא היה יכול לכתוב על כל דבר ובכל עת וליצור ללא שום מאמץ, כך הוא עצמו כינס את שיריו תחת השם "גן המשלים והחידות" וכתב דברי פתיחה לספר כולו⁽¹¹⁾, קובץ שיריו זה שאינו אלא "כטיפה מן המים" מכלל יצירותיו, הרי בלי כל ספקי שחיבר יותר מן המצוי בספר זה, והוא למעלה מאלף שירים, ה"גן" מורכב מכמה וכמה קובצי שירים והוא עצמו שליקטם וצירפם יחד והוסיף פתיחה לכל הספר כולו⁽¹²⁾. טדרוס אך כתב מכתבים ופרקי שירה קצרים, שענינם ידידות ואהבה, טבע ויין, שירי אהבה רבים מצויים גם בקבוצת ה"מושחאת" החילוניים, או שירי האיזור, שחיבר על פי דרכה של מסורת ספרותית ישנה שראשיתה בתקופת שמואל הנגיד*, הם נתחברו כמעט כולם לפי מנגינות של שירים ערביים⁽¹³⁾. טדרוס אך חיבר כמה מהשירים לפי הבדיוחות כינה אותם ב"שירי צעצועים", כלומר שירי המסחקים, בשירים אלה המשורר לא הסתפק בהסתחקות במבטאים; כי אם במלות, כלומר הוא תיאמם בצורה יהיו אפשר לקרוא אותם מימין לשמואל ובהפך, כדוגמה על שירים שאפשר לקרוא אותם בצורה זאת אומרו של טדרוס באחד שיריו:

ליפיד אימה	חמודך צבא רום	וחפרו למולד	כסיל עש וכימה
חמודך צבא רום	אבל קנאו בך	בשורם מאורך	לבנה וחמה
וחפרו למולדך	בשורם מאורך	ומזהרך עוד	תכסם כלמה
כסיל עש וכימה	לבנה וחמה	תכסם כלמה	ליפיד אימה ⁽¹⁴⁾

כך בבתיים אלה אנו יכולים לקרוא כל בית מבתי השיר זה בשתי דרכים, למשל אנו יכולים לקרוא הבית הריאשון קריאה רגילה מימין לשמואל, בעת ובעונה אחת אנו יכולים לקרוא הבית

⁽¹⁰⁾ א.מ.הברמן, כתבי דוד ילין, שם, עמ' 252.

⁽¹¹⁾ שולי י. ביטון. שירת האהבה של טדרוס בן יהודה הלוי אבולעפיה בין המשך לחידוש, מעמקים, שם, עמ' 2.

⁽¹²⁾ חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, שם, עמ' 416.
* שמואל בן יוסף הלוי אבן נגרילה (המכונה הנגיד) נולד בשנת 933 בקורדובה, ומת בגרנאדה ב-1056, הוא בן שישים ושלוש (ראה: טובה רוזן, שמואל הנגיד, שירים, ההוצאה לאור ע"ש חיים רובין, אוניברסיטת תל אביב, נדפס בישראל, דפוס גרפית בע"מ, ירושלים 2008, עמ' 39).

⁽¹³⁾ חיים שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, שם, עמ' 417.

⁽¹⁴⁾ דוד ילין, גן המשלים והחידות, חלק שני, כרך א, שם, עמ' 144.

אותו דרך קריאתנו לדלתי בתי השיר כולם , ואם רצינו לקרוא הבית השני קריאה שנית, רק נקרא החבורה השנית של כל בתי השיר , וכיוצא באלה לשאר בתי השיר האחרים.

בנוסף לזה הוא כתב שיר אזור בצורה מתפתחת ומתאיפנת , בשירים אלה כנראה המשורר שמר על הצורה המסורתית והקלאסית להם⁽²⁰⁾, שיריו של טדרוס היו כעין המשכה לשירה העברית בספרד האסלמית " תור זהב" עד שנפטר בשנת 1306⁽²¹⁾.

2- הרקע ההיסטורי לשירת הבקשות והתפתחותה בשירת ימי הביניים:

הבקשה בעברית , נ' [מן בקש, בקש]: דרשה, חפץ, משאלה, כמו בא בתורה : " מה בקשך, עד חצי המלכות ותעש"⁽²²⁾ , ואך " אין נא אלא לשון בקשה"⁽²³⁾ , בקשה לי ממך , חפוש, דרשה אחרי : טרוד וסקוע בבקשת פרנסה (ביאליק, יונה החיט) , בקשת האמת והצדק, כינוי לסוג של שירי קדש , שתכנם תחנה ובקשת סליחה , "בקשת המ"מין"(ידיעה הפנימי) הצעה עיונית , תיזה : " ובקשתאמתו אלינו אלו השלש בקשות הנכבדות העצומות במופת אמת"⁽²⁴⁾ [בקשת, בקשות]⁽²⁵⁾ וממנה בקש, פ"ע, פע' (בקשתי, מבקש, אבקש, לבקש) חפש, השתדל למצא: האדון אשר אתם מבקשים⁽²⁶⁾ , רצה, חפץ: ובקש לבכות⁽²⁷⁾ , התפלל, התחנן: ובקש דוד את האלוהים בעד הנער⁽²⁸⁾ , אומרים: " בקש פניו, כלומר (שחר פניו, בקש קרבתו) : את פניו ה' אבקש"⁽²⁹⁾ , וכמו כן אומרים: בקש רחמים עליו, כלומר (התפלל עליו): שבקש רחמים על פושעי ישראל שיחזור בתשובה⁽³⁰⁾. ואילו בערבית השם توسل (תוסל), לקוח מהפועל وسئل (וסל) , אומרים: וסל פלוני אל אלוהים, כלומר עשה עבודה התקרב בה איליו⁽³¹⁾, וכך: העתיר אלי, הפיל תחנתו לפני פלוני(על מנת שירחם, יתמך, יעשה חסד), והשתמש ב(אמצעי), השתדל

(20) ראה: ריהאם محمد כمال القاضي, ديوان (روضة الامثال والاحاجي) لتاضروس ابو العافية، دراسة عروضية دلالية، اطروحة دكتوراة غير منشورة، جامعة عين شمس، كلية اللسان، ٢٠١١، ص ٨.

(21) א.מ.הברמן, תולדות הפיוט והשירה, הוצאת מסדה, בע"מ, 1970, עמ' 213.

(22) אסתר הו.

(23) ברכות ט.

(24) מורה נבוכים: א.עא.

(25) אברהם בן שושן, המלון החדש, כרך ריאשון א-ד, הוצאת קרית ספר בע"מ, ירושלים, 1979.

עמ' 269.

(26) מלאכי ג א'.

(27) בראשית מג ל.

(28) ש"ב יב טז.

(29) תהלים כז ח.

(30) יעקב כנעני, בהשתתפות חבורת בלשנים ואנשי מדע למקצועותיהם, המלון העברי המלא, אותיות

(א-ה), הוצאת מלונים לעם, 1988, עמ' 344.

(31) ابراهيم مصطفى، أحمد الزيات، حامد عبد القادر، محمد النجار، المعجم الوسيط، مجمع اللغة العربية

למען⁽³²⁾ ואילו המתחנן (בערבית אל-ואסל) הוא החפץ לאלוהים... והתחנן אילו באמצע אם התקרב אילו בעבודה... ובתהילת הקריאה לתפלה אצל המוסלמים "אלאד'אן" ,הוי אלוהים תן מוחמד את האמצע , היא במקורה היא מה שיגיע בו אל הדבר, ויתקרב בו, ונאמר היא ההשתדלות לטובת או התווך ביום הדין, אך נאמר היא מעלה או דרגה מדרגות גן עדן⁽³³⁾ , באנגלית, (תוסל):

Tawassul request ,entreaty fervent plea ;petition , applification

Tawassulan ild so as to succeed by this means in ...,in order to get to the wassl , INF, tausil ,v, INF' tawssul , try to get (وسل)⁽³⁴⁾ point; where...
; apply to , implore beg , hearing⁽³⁵⁾

הבקשה כמונה היא שיר קדוש מסוג הסליחות :בקשה רחבה היקף בלתי שקולה כתובה בפרוזה מלצית " נשגבה", לא מחורזת או מחורזת : או בקשה בצורת השיר שווה –החרוז השקול במשקל כמותי " ערבי" קלאסי⁽³⁶⁾, לפי הגדרתם של הבלשנים הערביים ,היא השבועה על אלוהים, בעצמו, ותהיה ביראת את האל והאמונה בשליח והכניעה לו⁽³⁷⁾, כמו באומרו של משב בן עזרא באחד סליחותיו:

חֲנוּן, שְׁעָה תִּחְנוּנִי וּמִלֵּא אֶת שְׁאֵלָתִי
וְגַם תִּסְלַח אֶת עֲוֹנִי וְכִפֵּר אֶת חַטָּאתִי⁽³⁸⁾

וכפי עין זו אומרו:

-
- بالقاهرة، دار الدعوة (دب)، باب الواو، ص ١٠٣٢ .
(32) פרפ' דוד איילת, ד"ר פסח שנער ,מלון ערבי – עברי ללשון העברית החדשה , הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית ,ירושלים, מהדורה שלישית 1961, עמ' 415.
(33) ابن منظور :لسان العرب، دار صادر، بيروت، مادة (وسل).
(34) HANS WERHR'ADITIONARY OF MODERN WRITTEN ARABIC, EDITED BY JMILTON COWAN , THIRD EDITION , NEW York ,1976, pp' ١٠٦٩.
(35) F.STEINGASS, P h ,D ,The STUDENTS ARABIC ENGLISH ADICTIONARY, LONDON CROSBY LOCKWOOD AND SON 1884, p' 1213.

- (36) ישראל לוין, שלמה אבן גבירול, שירים, אוניברסיטת תל-אביב ,הוצאה לאור, תל אביב 2007, עמ' 300 .
(37) د. جيلالي بن يشو، شعر التوسل عند القاضي عياض، دراسة لغوية. مجلة حوليات التراث، جامعة مستغانم ، الجزائر، العدد ١، لسنة ٢٠٠٤، ص ٣٠.
(38) משה אבן עזרא שירי הקדש ,מה 'שמעון ברנשטיין ,הוצאת מסדה, 1957, מבוא, עמ' 54.

עובר על פשע
לצעקתי תשמע
ועל כל חטא ורשע
ונזשא חוכה
ולי הקשיבי
תכסה אהבה⁽³⁹⁾

בערבית לפעמים הבקשה תהיה דרך התחנונים בנביאים וצדיקים טובים, למשל אומרו של המשורר הערבי אבן אלרומי (מת בשנת 896 לספירה):

صرخت: يا محمدُ فهلا
זעקתי: הוי מוחמד, הרי
قام فيها رعاة حقي مقامي
הכובשים היו למושלים במקומנו⁽⁴⁰⁾

ולפעמים הבקשה תהיה באנשים טובים למשל אומרו של אלמתנבי (מת בשנת 354 להגרייה):

ومن كنت بحراً له يا علي
ומי שהית לו כים עלי
لم يقبل الدر الا كبارا
לא יקבל הפנינים אלא גדולות⁽⁴¹⁾

כך אנו יכולים לסייג את נושאי הבקשות לשני חלקים ראשיים: חלק מתקשר במשורר עצמו, שהוא מטפל את החרדותיו, דאגאותיו: דרישת את הסליחה, הווסטר (الستر), להגשים את הצרכים, טוב האפילוג, בערבית "חוסן אלח'אתמה", האבטחה מפני הפחד והאסונות, וכיוצא באלה מה שיתעורר לו בן אדם בחייו הפרטיים והכלליים, לפיכך תוכנם של שירי הבקשות הוא על פי רוב, תיאור את חסדי הבורא ואך בקשת סליחות עוונות, ואילו החלק השני מתקשר בסביבה או התווך שחי בו המשורר, כמו תיאור את יסורי הגלות, אירועים במעגל השנה, במעגל החיים היהודי, אך געגועים לארץ ישראל, על אירועים בהיסטוריה של עם ישראל, תיאור אנשים קדושים וצדיקים, ועוד⁽⁴²⁾, לכן הטקסטים של שירי הבקשות הם לקוחים מהיצירה הספרותית

⁽³⁹⁾ שם, עמ' 89.

⁽⁴⁰⁾ עבדאללה טרביה, בקשת הגאולה, האסתצ'ראח' בשירה הערבית באנדלוסיה, פעמים 145 (ספרות בימי הביניים), מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, ירושלים, 2016, עמ' 57.

⁽⁴¹⁾ דוד ילין, גן המשלים והחידות, אוסף שירי טדרוס בן יהודה אבו אל עאפיה, חלק שני, כרך א, ירושלים, 1993, עמ' 40.

⁽⁴²⁾ ראה: י. שיטריט, שירת הפיוטים ושירת הבקשות של יהודי מרוקו, תל אביב, 1952, עמ' 29.

היהודית ועל פי רוב הם משקפים מקורות ורבדים שונים של פיוטים^(٤٣), כדוגמה אומרו של המשוררת הערבית ראבעה אלעדויה (717 לספירה):

يا سروري ومنيتي وعمادي	وأنيسي وعدتي ومرادي
أنت روح الفؤاد أنت رجائي	أنت لي مؤنس وشوقك زادي
أنت لولاك يا حياتي وأنسي	ما تشئت في فسيح البلاد
كم بدت منةً، وكم لك عندي	من عطاء ونعمة وأيادي
حبك الآن بغيتي ونعيمي	وجلاء لعين قلبي الصادي
ليس لي عنك ما حييت براح	انت مني ممكن في الفؤاد
إن تكن راضياً عني فإنني	يا منى القلب قد بدا إسعادي ^(٤٤) .
הוי גילי ומשאת נפשי ומוסמכי	וידדי וכליי ומחוז-חפצי
אתה נשמת הלב אתה תקוותי	אתה לי חבר וחשקך מזוני
לולא אתה , הוי חייתי ונעמי	לא התפזרתי ברחבי הארצות
כמה חסדים נגלו וכמה לי ממך	נדיבות ונועם וידיים
אהבתך עתה תקוותי ונעמי	ואור לעין לבי הצמא
אין לי בכל מה אחיה ממך מברח	אתה כבר שררת בתוך קרבי
ואם אזכה ברצונך	הנה הוי משאת הלב כבר נגלה אשרי.

כך המשורר הערבי אבן אלעבר (מת בשנת 1239) ,באחד שירי הבקשות שלו מבקש את אלוהים לאלץ את בני עמו אחרי נפילת "ולנסיה" בשנת 1237, בזעקתו על נפילת העיר ,הוא מתאר את האסון שנפגעו בו בני האסלאם:

أنقذ بخیلك خیل الله اندلسا	إن السبیل إلى منجاتها درسا
یا للجزيرة أضحی أهلها جزرا	للحادثات أمسى جدها نعسا
في كل شارقة إمام بائقة	يعود مأتمها عند العدا عرسا
یا للمساجد عادت للعدا بیعا	وللنداء غدا أثناءها جرسا
هذي رسائلها تدعوك من کتب	وأنت أفضل مرجو لمن یئسا ^(٤٥)

^(٤٣) ראה: א. חזן, השירה העברית בצפון אפריקה, ירושלים, 1955, עמ' 62.
^(٤٤) ד. נגם עבד رئیس وآخرون, مناهج وآراء الزاهدات والمتصوفات في البصرة خلال القرن الثاني الهجري , مجلة أبحاث ميسان, المجلد الحادي عشر, العدد الثاني والعشرون, السنة ٢٠١٥, ص 9-10.

^(٤٥) עבדאללה טרביה, בקשת הגאולה, האסתצ'ראח' בשירה הערבית באנדלוסיה, שם, עמ' 72.

הציל אללה את אנדלוסיה בסוסיך הדרך להצלתה שוממת
הוי לג'זירה שתושביה נטבחו מחמת האסונות הפכו חיי הרצינות שלה לעצב
בכל מזרחה פגעו האסונות השכול והמוות שלה הופך לחתונה אצל האויב
הוי למסגדים שהפכו בידי האויב לכנסיות והקריאה [לתפילה] הייתה הרצינות שלה לעצב
איגרותיה של העיר מזמינות אותך אליה אתה הוא הטוב ביותר בשעת ייאוש

כך המשורר שלמה אבן גבירול(רשב"ג), באחד פיוטיו"שחר אבקשך"בו הוא מבקש את קריבתו של אלוהים, שהוא משיג אותה, לדבריו בתפילתו בבוקר ובערב, הפיטן מבקש את קריבתו של אלוהים תוך הדגשת אפסותו של אדם מול גדולתו של האל:

שחר אבקשך צורי ומשגבי אערך לפניה שחרי וגם ערבי
לפני גדלתך אעמד ואבהל פי עינך תראה כל מחשבות לבי
מה זה אשר יוכל הלב והלשון לעשות ומה כח רוחי בתוך קרבי?
הנה לך תיטב זמרת אנוש על פן אודך בעוד תהנה נשמת אלוה בי!⁽⁴⁶⁾

וכפי עין זו המשורר יוסף בן ישראל מבקש את האלוהים, שיקום וישמיד את אויבי עם ישראל, המשורר רואה בעיני רוחו את אלוהים קם ומשקה את אויבי ישראל בכוס רעל ואת מלאכי המשיח ההורגים בהם הרג רב, גם את עצמו רוצה המשורר לראות באחד הימים, שלוף את חרבו ומכה בהם את הנחמדים ביותר:

ישקה אלוהים ממעון קדשו ויך כל אויבי עמו כהרף עין
הנה אדני קם ונצב על אנך ישקה לכוס רעל אכל לא יין
וימקרו בם מלאכי משחית להך אותם בחצי יה ובכלי יין
סורי ראי ציון בנחמת בנה ית פאשר יהנה לבער קין
פלטי קרא יום אשקפה חרבי ואך בם כל יפה מראה ונחמדת עין⁽⁴⁷⁾

⁽⁴⁶⁾ מריאנה רעיתי, משירת ימי הביניים, שירת ספרד ואיטליה. מקאמות ביאורים ופירושים, הדפסת אופסט: דפוס "חבצלת", הדפוסה השלישית 1985, עמ' 114.

⁽⁴⁷⁾ שם, עמ' 215.

3- עיון שימוי על שירי הבקשות של טדרוס אבואלעאפיה:

הבקשה היא כנראה, פיוט שפייטני ספרד חיברוהו בראשונה והוא מורכב מבתים שווי חרוז ושקול לפי המשקל הקלאסי (כמעט תמיד במשקל המרובה), ניסוחו בדרך כלל אישי ועניינו הבעת חרטה על עוונות התוודות אליהם ובקשת סליחה מאלוהים^(٤٨).

חלק מהמבקרים מגדירים כי ראשיתו של מנהג שירי הבקשות אינו ברור ; פיוטים מסוג "בקשה" כלולים במחזורי תפילה ספרדיים מלפני הגירוש, והקימה בלילה ללימוד ולתפילה הייתה מנהג שרווח בספרד אף מימי הביניים . כאמור בסרגוסה הייתה חבורה שנקראה " לאשמורת " , "או" לילי אשמורת " , ולדעת בניהו אין ספק שהיה לה סדר קבוע שכלל בקשות ומזמורים והפעילות הזו הייתה קבוצתית ולא של יחידים^(٤٩).

לפי דיעותם של מבקרים אחרים , המושג "בקשה" מתייחס ליצירות ליטורגיות הדומות לסליחות, שהן תפילות הנוגעות לתחומים שונים, נכתבות בפרוזה או בשירה. תוכנן על פי רוב , תחנוני ומתאים לדקלום. כך המבקר היהודי חיים שירמן , מבחין בין שני סוגים של בקשות , הבקשה הארוכה (בפרוזה) ; והבקשה השקולה (בחרוז). הבקשה הארוכה היא כעין יצירה מקיפה הכתובה בפרוזה נשגבת ולעתים גם מחורזת שנועדה לשמש את היחיד המבקש לואמר תפילה שלא בהקשר ליטורגי מחייב וסוג זה נתחדש במזרח בסוף המאה ה-9, והיה נפוץ בעיקר בזכות שתי בקשות גדולות של סעדיה גאון, שתי בקשות האלה הן למעשה הפיוטים הראשונים שנקראו בשם "בקשה" או בקשות^(٥٠). ואילו הבקשה השקולה שייכת לסוגי הפיוט שנתחדשו בספרד, ובמקורה היא נועדה להיאמר מפי היחיד או מפי החזן, לפני פתיחת תפילת שחרית בשבתות ובחגים, לימים שולבו בקשות כאילו גם בסדרי הסליחות, פיוטי הסוג זה שקולים במשקל כמותי (המרובה), ונחזרים בחרוז מבריק, כדין שירי החול, סימן היכר מובהק לפיוטי הסוג הוא שסוגר הבית האחרון שלהם כופל את הדלת של בית פתיחתם, לכן הבקשות השקולות מצטיינות בשכלול

^(٤٨) מריאנה רעיתי, שם, עמ' 18.

^(٤٩) ראה: מאיר בניהו, סדרי תפלה שנדפסו באיטליה לחברות שומרים לבוקר מיסודם של חכמים מסלוניקי, אספות 11, ירושלים 1998, עמ' 87-97.

^(٥٠) [http:// www.piyut.org.il/articles/256.html](http://www.piyut.org.il/articles/256.html).

צורתן וסגנונן, ונעימתן אישית – לירית על פי רוב וסוג הזה נתחבב ביותר על פייטני ספרד והוא מיוצג במאות יצירות^(٥١).

לפי דיעתו של עזרא פליישר וכדי לגוון את סדרי התחנונים הביאו חזני ספרד לאשמרות שלהם גם פיוטים שלא נכתבו מלכתחילה בשביל מסגרת ליטורגית זו. כך הובאו לסדרי הסליחה הרבה קטעי רהיט מטיפוס ספרדי, שמעיקר נכתבו בשביל הקדושתאות הגדולות של ימי־הכיפורים ובאופן קבוע שימשו בין הסליחות פיוטים מטיפוס ה"מסתג'אב", למרות אופיים ההימנוני בדרך כלל^(٥٢).

לימים נראה שנכתבו פיוטי ה"מסתג'אב" גם מלכתחילה כדי לשמש בין הסליחות. בדרך זו נעשתה כנראה גם ה"בקשה" השקולה כסוג מסוגי הסליחה, שנחשבת אחד החידושים הראשונים של הפייטנות הספרדית^(٥٣).

כל הבקשות השקולות כתובות לפי הדגם שעיצב מחדשו של הסוג, יצחק אבן מר שאול, מראשוני הפייטנים בספרד. בקשתו "אלוהי אל תדינני במעלי" זכה לתפוצה עצומה וקבעה דפוס לסוג. פייטני ספרד הלכו בבקשותיהם בעקבות דוגמה זו לא רק במשקלי פיוטיהם ובצביון, אלא גם בפרט תבניתו שנתחדש בה, והוא שסוגרו של הבית האחרון כופל בה את הדלת של הבית הראשון^(٥٤).

שפע של פיוטים ובתוכם שירי בקשות כתבו אותם משוררי תור הזהב, מרבי יהודה הלוי ורבי שלמה אבן גבירול ועד למשוררי הדורות האחרונים וממנם המשורר טדרוס אבואלעאפיה, מתוך כך נראית הבקשה כמין מעגל שהולך ונסגר וכל הבקשות שנכתבו בבקשות מביאות פרט זה. למשל באחד שירי הבקשות של המשורר טדרוס, שכתבהו לפי משקל המרובה: ---U / ---U / --U הוא פונה אל האל ומגיד לו שהוא מחכה לו שיבוא ויעמוד לצדו כי הוא מאמין שאם הוא יהיה עמו; בבטח הוא לא צריך לאזה אנוש כי אם יהיה מלך או מלכה, וכל מה שיבוא ממנו הוא טוב בשבילו:

לֶךְ אֵלַי לֶךְ נִפְשִׁי מִחֻכָּה וְמָה לִּי עוֹד לְמֶלֶךְ אוֹ לְמַלְכָּה

(^{٥١}) חיים שירמן, תולדות השירה העברית בספרד הנוצרית ובדרום צרפת, ערך השלים וליווה בהערות על ידי עזרא פליישר, ירושלים 1997, עמ' 674.

(^{٥٢}) עזרא פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 2007, עמ' 410.

(^{٥٣}) שם, עמ' 411.

(^{٥٤}) שם, עמ' 410.

וידעתי הכי הכל בידך	והכל ממך טבא ואיפכא
ותגביה בעת תרצה שפלים	ועת תאנף אנוש תשב לדכא
ואין כהה ביום זעם לשכרה	ועת רצון צרי תקדים למכה
ימי עני וגלות אעלו כם	ואנון אחרשוב יומי חנוכה
ואולי כם תכפר את עוני	ומדת דין תהי נפשי מזכה
ולא אצוד לבד על פי רצונה	ולו אפרש מאת רשת וחקכה
ורבים שונאי כי אין טבעי	כטבעיהם במלחמה ארוכה
אני שחל והם עזרי רחלים	ונעלסים ודמעתי מפכה ^(°)

כך בטקסט זה המשורר פונה אל האל ומבקש ממנו שיעמוד לידו, הוא מגיד לו שעצמו מחכה את עזרתו וסיעו בקוצר רוח, כי הוא מאמין אם האל יהיה עמו ; אז הוא לא צריך לאיזה מלך או מלכה, ביכולתו ובכשרונו הוא יכול לגבוה את השפילים ולהפחית את הערצים, ימי ענותו וימי גלותו הן כעין ימי חנוכתו שיעלוז בהם אם יעמוד האל עמו ומקווה שיכפר בהם האל את השאמותיו ומעשיו הרעים ביום הדין, אם לא יזכה ברצונו של אלוהים הוא אמור שיפול ברשתותם של האנשים השונאים לו בגלל אומץ לבו ויציבתו במלחמות הארוכות עם האויבים. כנראה המשורר בשיר זה וכדי להגיע את הרעיון שלו השתמש בכמה מהאמצעים אומנותיים והלשוניים ממנם למשל ההחזרה , כמובן המשורר השתמש בכמה מהמלים ששבו וחזרו בשיר זה למשל (לך, מלך, ועת, עוני, הכל, ימי, טבע). הצימוד בין המלים למשל בין המלים (מלך, מלכה, טבעי, כטבעיהם) יתר על הצימוד בין המלים שנגשם דרך השתמשותו ובאורך השיר באותו חרוז (כה) ,מן השיטות האחרות שהשתמש בהן המשורר הנרדפות בין המלים למשל (טבא - איפכא, שפלים - תשב, לדכא - למכה, רשת וחקכה) ,הניגודיות למשל (תגביה - תשב, אצוד - אפרש, שחל - רחלים) ,ליד השתמשותו במטונימיה כשדימה את עצמו בשחל כרמז אל אומץ לבו והאויבים ברחלים כרמז לאנשים הפחדנים במלחמה.

דרישת את אבטחתו, עזרתו יחסדו ותמיכתו של האלוהים נחשבת תכונה מאפינת בשירי הבקשות של טדרוס אבועאפיה, למשל באחד שיריו שכתבהו לפי משקל הקטוע :

-U- / -U- -

(°) דוד ילין יגן המשלים והחידות, אסף שירי טדרוס בן יבודה אבו אלעאפיה, בתוספת מבוא ושירי האיזור של המשורר, חלק שני, כרך שני, ירושלים 1936, עמ' 215.

אלי כהן בטחוני	צו נא ומלא רצוני
ולחן וחסד ורחמים	אקה בעיני אדוני
עד יעשו הדברים	על פי וכטוב בעיני
וכל אשר לו בנדי	ימן ורום יעלני
ולא ידבר בדבר	מלה לבד על לשוני
הישר לפני דרכי	ולך בקראי ענני
אשיר ואשוב לקדמת	הודי אחר לישני
אם מעלי רב וגדל	חטאי וגבר ודוני
שמך אקנה אשר הוא	רחום וכפר עוני ⁽¹⁾

כך בביתים אלה המשרר אף פונה אל האל ויגיד לו על עובדה שהיא אין בטחון אלה עמו, לכן הוא מתחנן בו ודורש את מצוותו שיימלא את רצונו ובכך ימצא את החן והחסד, הרחמים בעיניו של אלוהים, ויהיהו הדברים הטובים בפיו ובלשונו ולשמור על הודו וכבודו בנערותיו ובזקנותו. כאמור המשורר אף השתמש בהרבה מהסגנונים הלשוניים והמלציים, אך אנו יכולים לומר שהמטפורה כבר הסתובבה בדרגה גדולה בטקסט זה, כמעט היא שבה וחזרה בהרבה מהבתים למשל בבית הריאשון (ומלא רצוני) בבית השלשי (ורום יעלני), ובבית הששי (בקראי ענני) האקסטרואגנטיות בחטאים כלפי סליחתו של האל כנראה היא מן הנושאים שנחדרו אל שירתו של טדרוס תחת השפעתו הן בדת היהודית או האסלמית כמו בא בשני הבתים האחרונים של השיר זה, וכמו הביעו עליו משוררים אחרים.

הבקשה באל וההתחננות בו להיות לצדו נגד האויבים, אף הם מהנושאים שאנו נתקלים בהם הרבה ביותר בשירי הבקשות של טדרוס, כדוגמה ניקח אומרו בחד שיריו לפי משקל המהיר :

-- / -U - - / -U - -

אלי ראה פי אויבי רבים	דומים לשועלים ועקרבם
רצים ורודפים אחרי יום יום	כדמות פלבים אחרי דבים
אף גם לפני העבדים עד	לי כעבדים יהיו נשבים
בשמה אני נשען ואמר אל	לפי בעת נריו כמו נכבים
אל תערץ לפי ואל תחת	אף אם תלונות יום ביום מרבים

(¹) דוד ילין, גן המשלים והחידות, חלק שני, כרך ב, שם, עמ' 216.

בין הנחות יש הנחות אף

בין המצרים רחמים נחבים^(ע)

כאורה בבתים אלה המשורר מתאר את ריבוי האויבים המזדוממים עליו ואולי הוא רצה לרמוז אל אויבי בני העם היהודי , וכדי לבלט את הרעיון שלו המשורר השתמש בטכניקה ראשית היא הדימוי שאנו נתקלים בו כמעט בכל בתי השיר , והנה המשורר הסתמך על דימויים שאובים מהחיות כרמז לשפילותם ולרמותם של האויבים וביחוד כשמדמה את אויביו פעם בשועלים או העקרבאים , או הכלבים) , וזה אם מעיד על דבר מה אם מעיד על כשרון רב של המשורר בבחירתו את המלים או הדימויים שלו ובאחרונה להביא את תשומת לבו של הקורא או השומע , או כשהשתמש בנרדפות למשל (רצים ורודפים) , הניגודיות בין המלים למשל (מצרים – רחמים , נכבים והצימוד בין המלים למשל (אנחות – הנחות) ההשפעה האסלמית הייתה ניכרת בבית האחרון בשיר הזה , כשהכריז המשורר שישנן בין האנחות הנחות ובין המצרים רחמים וזה רמז ברור לסורת הרוחה פסוק 5,6 "אחר הקושי תבוא הקלה , אחר הקושי תבוא הקלה"^(ע) ההרגשה בתשובה וההצטערות על חטאותיו , היא אחת המוטיבים העיקריים בשירי הבקשות של טדרוס , לפיכך הוא השתדל הרבה ביותר לשקף נושאים אלה בשיריו , כאורה המשורר הפיק מהסתכלותו העמוקה במסורת הדתית שלו הן היהודית והן האסלמית , למשל באחד שיריו שכתבהו לפי משקל המרובה : U - - U / - - U / - - הוא אומר :

אלהי העמידני בחסדך	מקום שעומדים בעלי תשובה
ואפנס במדת רחמיך	ואל נא תרדפני עד לחובה
השיבני ואם אחטה סלח	ואל תרחק הכי צרה קרובה
הלא אדאג וגם אכבה ואהמה	בעת חטא יעלה במחשבה
הלא אנחמה מהר בפנשי	ואשכב בחטא אל מעצבה
הראית אשר חטאה לעולם	לה נפשי ולא חזרה ונשבה?
הראית אשר עמדה במריה?	הראית אשר עשתה משובה? ^(ע)

כך בבתים אלה מצייר המשורר עצמו בצורת האיש המסכן , שמקווה לזכות בחסדו ורחמו של אלוהים , ולעמוד במקום שיעמוד בו האנשים בעלי החטאים והפשעים , כי הוא בכל רגע תעלה

^(ע) דוד ילין, גן המשלים והחידות, חלק שני, כרך א, שם, עמ' 106

^(ע) תרגום הקוראן , עמ' 225.

^(ע) דוד ילין, גן המשלים והחידות, חלק שני, כרך ב, שם, עמ' 218.

אל מחשבתו החטאה יתקף הדאגה וההומייה לבכייה יעלו אל לבו עם רצון רב לתשובה, ולמען הגשים הצורה זו המשורר בטקסט זה השתמש כמעט בכל הסגנונים המלציים והלשוניים, למשל המטפורה בשני הבתים הריאשוניים כמו (העמידני בְּחֶסֶדְךָ וְאֶכְנֵס בְּמִדַּת רַחֲמֶיךָ) (הניגודיות בין המלים כמו בבית השלשי (הַשִּׁבְנִי, אֶחָטָה סֶלַח, תִּרְחֶק, קְרוּבָה) או השתמשותו בנרדפות כמו בין המלים (אֶדְאָג, אֶבְכָּה, אֶהָמָה, אֶנְחָמָה, חֲזָרָה וְשָׁבָה), מדרכי המשורר האחרים בשיר זה, השתמשותו במלת ציווי השלילה (אל) שחזרה ושבבה שלוש פעמים, השתמשותו במלה זו עם מלת הנתנאי (אם) נתן לשיר שלו כוח והשפעה גדולים על הקורא, כמו אומרו בבית השלשי (וְאֵם אֶחָטָה סֶלַח וְאֵל תִּרְחֶק), אך המשורר בטקסט זה השתמש בהחזרה הן בהחזרת המלים או משמעותן ששבו וחזרו פעמים רבות והן בהחזרת ההברות למשל (הָרְאִיתָ אֲשֶׁר), ששבבה וחזרה שלוש פעמים, התכונה העקרית המפאינת לסגנונו של המשורר בשיר זה השתמשו בסגנון השאילה, כנראה הוא התכוון להתחיל ארבעת הבתים האחרונים במלת השאילה וזה בלי ספק נתן כוח והשפעה גדולה בלבו של השומע או הקורא.

כמו שהזכירנו לעיל המשורר בילה חלק מחייו בבית כלא, לכן בתקופה זו אף הוא כתב הרבה משירי הבקשות שלו, בהם הוא הביע את צעריו וכאבו העמוקים, ומתחנן באל שיבוא ויעמוד לצדו ויאלץ אותו מהמצב זה, כדוגמה ניקח אומרו באחד שיריו שהיה לפי המהיר: - U - / - - U - / - -

טל רַחֲמֶיךָ יַעֲרֶף עָלַי	אֲבִי רֵאָה כִּי נָפְלוּ עָלַי
דָּרְכִי תְכַוֵּן וְהִנֵּה עָמִי	כִּי מַעֲדוּ רַגְלִי וְקָרְסוּלִי
רְבוּ מִשְׁנָאֵי מְלִטָּנִי נָא	מִהֶם וְחֶסֶדְךָ מִשָּׁד אֵלַי
וְרֵאָה הֵכִי נִשְׁרִי כְּנִי יָמִים	דּוֹרְסֵי וְהֵנָּם יוֹם כְּיוֹם אוֹכְלֵי
סִיס תִּפְלֹט מִדְּרִיסָתָם	וְחָמַל עָלַי תּוֹרִי וְגוֹזְלִי ⁽¹⁾

כאמור בבתים אלה המטפורה הסתובבה כמעט בכל בתי השיר זה, כלומר הוא הסתמך על ההשאלה לצייר או לתיאר את מצבו וסבלנותו האכזריים ביותר תוך בית הכלא, למשל (טל רַחֲמֶיךָ, נָפְלוּ עָלַי, דָּרְכִי תְכַוֵּן וְהִנֵּה עָמִי, מַעֲדוּ רַגְלִי וְקָרְסוּלִי וכיוצא באלה), אך הפעם וכמו בבית הריאשון המשורר כינה את האל ב(אֲבִי), כרמז על סמיכתו הקרובה ממנו ביותר, יתר על זה

(1) דוד ילין, גן המשלים והחידות, חלק שני, כרך ב, שם, עמ' 171.

המשורר התכוון לבחור מלים ומוטיבים בעלי נטייה סנטימנטלית ובאורך השיר כמו (נָפְלוּ עָלַי, מַעֲדוֹ רַגְלִי, וְחֶסֶדְךָ מִשֶּׁךְ, וְחֶמְל עָלַי), כנראה המשורר השתמש במונח (בְּנֵי יָמִים), והוא אחד המוטבים שנחדרו לשירה העברית בהשפעת השירה הערבית, כרמז לגורל, כך המשורר היה מוצלח בבחירתו למבטאים למשל כשכינה את אויביו בנשרים, ולעצמו בתור או הגוזל שהם אחד סוגי היונים שרומזים לשלום.

המסקנות

- 1- טדרוס היה משורר פורה, ניכר כי היתה לכתיבה מקום מרכזי באישיותו ובחייו, ודומה כי הוא היה יכול לכתוב על כל דבר ובכל עת וליצור ללא שום מאמץ, ועל אף שהוא חי בתקופת ספרד הנוצרית; הוא נחשב אחד "המאסיפים" למחנה המשוררים העברים הגדולים שפתקופת ספרד המזרחית.
- 2- הבקשה היא כנראה, פיוט שפייטני ספרד חיברוהו בראשונה והוא מורכב מבתים שווי חרוז ושקול לפי המשקל הקלאסי, ניסוחו בדרך כלל אישי ועניינו הבעת חרטה על עוונות התוודות אליהם ובקשת סליחה מאלוהים.
- 3- אנו יכולים לסייג את נושאי הבקשות לשני חלקים ראשיים: חלק מתקשר במשורר עצמו כמו תיאור את החרדותיו, דאגותיו, דרישת את הסליחה, טוב האפילוג בערבית "חוסן אלח'אתמה", וכיוצא באלה, ואילו החלק השני מתקשר בסביבה או התווך שחי בו המשורר, למשל תיאור את יסורי הגלות, אירועים במעגל השנה, במעגל החיים היהודי, אך געגועים לארץ ישראל, על אירועים בהיסטוריה של עם ישראל, תיאור אנשים קדושים וצדיקים.
- 4- על פי רוב שירי הבקשות לקוחים מהיצירה הספרותית היהודית ומשקפים מקורות ורבדים שונים של פיוטים, בעת ובעונה אחת חלק מהמבקרים מבחינים בין שני סוגים של בקשות, הבקשה הארוכה (בפרוזה) וסוג זה נתחדש במזרח בסוף המאה ה-9, והיה נפוץ בעיקר בזכות שתי בקשות גדולות של סעדיה גאון, שתי בקשות האלה הן למעשה הפיוטים הראשונים שנקראו בשם "בקשה" או בקשות; והבקשה השקולה (בחרוז) היא שייכת לסוגי הפיוט שנתחדשו בספרד, ובמקורה היא נועדה להיאמר מפי היחיד או מפי החזן.
- 5- שפע של פיוטים ובתוכם שירי בקשות כתבו אותם משוררי תור הזהב, ועד למשוררי הדורות האחרונים וממנם המשורר טדרוס אבואלעאפיה, על פי רוב נסתוגו נושאים בין דרישת את סליחתו, קירבתו, עזרתו, חסדו ואת תמיכתו של האל נגד האויבים או במעמדים האכזריים שיינקל בהם המשורר.
- 6- מבחינה טכנית כנראה המשורר השתמש כמעט בכל הסגנונים הלשוניים או המלציים למשל השאילה, ציווי שלילה, הניגודיות, הנרדפות, הדימוי, ההחזרה, המטופורה, המטונימה וכיוצא באלה.
- 7- על אף פי שפייטני ספרד כתבו את שירי הבקשות שלהם מבתים שווי חרוז ושקולים לפי המשקל הקלאסי כמעט תמיד במשקל "המרובה", כנראה אין ישנו קשר בין המשקל לבין תוכנם של שירי הבקשות של טדרוס אבועאפיה.

המקורות

- 1- אביבה דורון" לבבי קח לך מטה לשונך –טדרוס בן יהודה אבולעפיה- משורר עברי בצומת
של השפעות "מחקרי ירושלים בספרות העברית, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1980.
- 2- אביבה דורון, משורר בחצר המלך טדרוס הלוי אבולעפיה, שירה עברית בספרד הנוצרית, תל אביב
, 1990.
- 3- אברהם בן שושן, המלון החדש, כרך ריאשון א-ד, הוצאת קרית ספר בע"מ, ירושלים, 1979.
- 4- אוסנת לוטבק, הזמן בשירתו של טדרוס הלוי אבולעפיה, מעמקים, כתב עת וירטואלית לספרות
ואמנות, גליון מס' 6, 2007.
- 5- א.חזן, השירה העברית בצפון אפריקה, ירושלים, 1955.
- 6- א.מ.הברמן, כתבי דוד ילין, בשבעה כרכים, (כרך שלישי, לחקר השירה העברית בספרד), כינס,
הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1975.
- 7- א.מ.הברמן, תולדות הפיוט והשירה, הוצאת מסדה, בע"מ, רמת-גן, 1970.
- 8- אנסיקלופדיה אוצר ישראל, הוצאה חדשה עם הוספות, צירום לוחות ותיקונים, 1952.
- 9- בער יצחק, מחקרים ומסות בתולדות עם ישראל, החברה ההיסטורית הישראלית, כרך שני, ירושלים, 1986.
- 10- פרפ' דוד איילת, ד"ר פסח שנער, מלון ערבי – עברי ללשון העברית החדשה, הוצאת ספרים ע"ש - י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, מהדורה שלישית, 1961.
- 11- דוד ילין, גן המשלים והחידות, אוסף שירי טדרוס בן יהודה אבו אל עאפיה, חלק שני, כרך א, ירושלים, 1934.
- 12- דוד ילין, גן המשלים והחידות, אוסף שירי טדרוס בן יהודה אבו אלעאפיה, בתוספת מבוא ושירי
האיזור של המשורר, חלק שני, כרך שני, ירושלים, 1936.

- 13- חיים שירמן , השירה העברית בספרד ובפרובאנס , מבחר שירים וספורים מחורזים ערוכים
- ומבוארים, בצירוף מבואות מפתחות וציורים, ספר ראשון חלק א, ממנחם אבן סרוק עד יהודה אבן בלעם , מוסד ביאליק ,ירושלים, 2006.
- 14- חיים שירמן , תולדות השירה העברית בספרד הנוצרית ובדרום צרפת , ערך השלים וליווה בהערות על ידי עזרא פליישר, ירושלים, 1997.
- 15- חיים שירמן , תורת השירה הספרדית בספרד הנוצרית ובדרום צרפת, ערך ,השלים וליווה בהערות עזרא פליישר , האוניברסיטה העברית , מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, ירושלים, 2010.
- 16- טובה רוזן, שמואל הנגיד, שירים, ההוצאה לאור ע"ש חיים רובין, אוניברסיטת תל אביב, נדפס בישראל ,דפוס גרפית בע"מ, ירושלים 2008.
- 17- יוסף טובי, השירה העברית בארצות-מזרח לאחר המזרח לאחר הגירוש, פעמים 26, 1986.
- 18- י. שיטריט, שירת הפיוטים ושירת הבקשות של יהודי מרוקו, תל אביב, 1952.
- 19- יעקב כנעני, בהשתתפות חבורת בלשנים ואנשי מדע למקצועותיהם, המלון העברי המלא ,אותיות(א-ה), הוצאת מלונים לעם, 1988.
- 20- ישראל לוין, שלמה אבן גבירול, שירים, אוניברסיטת תל-אביב ,ההוצאה לאור, תל אביב 2007.
- 21- מאיר בניהו, סדרי תפלה שנדפסו באיטליה לחברות שומרים לבוקר מיסודם של חכמים מסלונקי, אספות 11, ירושלים 1998.
- 22- מריאנה רעיתי, משירת ימי הביניים, שירת ספרד ואיטליה. מקאמות ביאורים ופירושים, הדפסת אופסט: דפוס "חבצלת", הדפוסה השלישית 1985.
- 23- משה אבן עזרא שירי הקדש, מה 'שמעון ברנשטיין, הוצאת מסדה, 1957.
- 24- עבדאללה טרביה, בקשת הגאולה, האסתצ'ראח' בשירה הערבית באנדלוסיה, פעמים 145 (ספרות בימי הביניים), מכון בן צבי לחקר קהילות ישראל במזרח ,ירושלים, 2016.
- 25- עזרא פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית ,ירושלים, 2007.

26- שולי י. ביטון. שירת האהבה של טדרוס בן יהודה הלוי אבולעפיה בין המשך לחידוש, מעמקים,

גיליון 56 אפריל 2015.

מקורות ערביים

١- ابراهيم مصطفى، أحمد الزيات، حامد عبد القادر، محمد النجار، المعجم الوسيط، مجمع اللغة العربية

بالقاهرة، دار الدعوة (دب).

2- ابن منظور: لسان العرب، دار صادر، بيروت، مادة (وسل).

٣- د. جيلالي بن يشو، شعر التوسل عند القاضي عياض، دراسة لغوية. مجلة حوليات التراث، جامعة مستغانم، الجزائر، العدد ١، لسنة ٢٠٠٤.

4- ريهام محمد كمال القاضي، ديوان (روضة الامثال والاحاجي) لتاضروس ابو العافية، دراسة عروضية دلالية، اطروحة دكتوراة غير منشورة، جامعة عين شمس، كلية اللسان.

5- قصي نبيل عبد الكريم، مشورر בספרד הנוצרית טדרוס אבו אלעאפיה، مجلة الاستاذ، جامعة بغداد، كلية التربية ابن رشد، العدد ٢٠٠ لسنة ٢٠١٢.

٦- د. نجم عبد رئيس وآخرون، مناهج وآراء الزاهدات والمتصوفات في البصرة خلال القرن الثاني الهجري، مجلة أبحاث ميسان، المجلد الحادي عشر، العدد الثاني والعشرون، السنة ٢٠١٥.

מקורות אנגליים

1- F.STEINGASS, P h ,D ,The STUDENTS ARABIC ENGLISH ADICTIONARY,

LONDON CROSBY LOCKWOOD AND SON 1884.

2- HANS WERHR'ADICTIONARY OF MODERN WRITTEN ARABIC,EDITED

BY JMILTON COWAN ,THIRD EDITION , NEW York ,1976.

3- Moses Gaster' the garden of Apologues and saws' don tadros abo Alafia' London

E 'Goldstone '1926.

4- [http:// www.piyut.org.il/articles/256.html](http://www.piyut.org.il/articles/256.html).